

Милија СТАНИШИЋ

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР И МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ИЗУЧАВАЊУ НАСТАНКА ЦРНОГОРСКЕ НАЦИЈЕ

Премда су у основи познате главне друштвено-историјске чињенице и околности које су условиле настанак и развој црногорске нације, међу марксистима постоје данас крупне разлике о овом питању. Разлоге за ову појаву видимо у следећем:

1. — Друштвено-историјски развитак Црне Горе био је веома сложен и пун противрјечја. Настанак и развитак црногорске нације нијесу имали „класичан“ вид. Не постоји довољно изворних података о појединим раздобљима историјског пута црногорског друштва, нити о свим условима и чиниоцима који су „произвели“ нацију. Све то скупа чини да је изучавање и обрада црногорске нације „тврђ орах“ за науку;

2. — Наука је у црногорској и међуратној југословенској држави била неразвијена. Она је данас у Црној Гори млада, не располаже са довољно кадрова и недовољно је организована. Све је то отежавало да се свеобухватније и дубље понире у истраживање и обраду замршеног комплекса питања о настанку црногорске нације;

3. — Поједини су писци у изградњи ставова о црногорској нацији одступали од марксистичког схватања нације и од дијалектичког метода. То их је водило на свакојаке странпутице;

4. — У посљедње вријеме знатан дио друштвених наука је у нас претјерано политизиран. Историјска наука се, често, ставља у службу дневне политике и политичких трвења, савремени идејни и политички проблеми се пројцирају на прошлост, а о прошлости се расправља у „прегријаној“ атмосфери. Све то отежава да се допире до научне истине, а истовремено даје маха екстремистичким гледиштима.

Питање црногорске нације постављено је на дневни ред овог научног скупа не због тога да бисмо правили „фетиш од нације“ или да бисмо се иживљавали у националној самобитности, нити да бисмо се око њега било са ким прегонили или сукобљавали — и не због тога да би се доказивало постојање црногорске нације. Расправљаћемо о њему данас овдје јер за тим постоји научна потреба, па, наравно, и шири друштвени интерес.

Основни је циљ нашег Саопштења да критичким освртом на досадашње домашаје у обради настанка црногорске нације истовремено укажемо на неке теоријске и методолошке проблеме и путеве релевантне за наш предстојећи рад у обради овог сложеног питања. Саопштење је конципирано и написано са намјером да пружи могућност за вођење расправе на овом научном скупу. При томе нијесмо жељели да за сва покренута питања дамо свеобухватна образложења нити прецизне одреднице и одговоре, већ смо се понегдје задовољили и „отварањем проблема“.

I

Савремени свијет се креће путевима крупног противрјеча: на једној страни се све убрзаније одвија процес материјалне и духовне интеграције човјечанства, а на другој страни тече процес диференцијације друштвених заједница и држава. Док је 19. вијек сматран вијеком нација и национализма (у Европи), у 20. вијеку та је појава постала свјетско-историјски процес. Епоха социјалистичких и антиколонијалних револуција унијела је револуционарни преокрет у политичке односе и битно је измијенила државно-политичку слику свијета. Створиле су се многе нове државе и нације. Почетком 20. вијека 3/4 човјечанства биле су под колонијалном или полуколонијалном доминацијом, а 1976. године тек 1%. Уједињене нације су на дан формирања 1945. године имале 50 држава чланица, а данас их имају 159. У СССР-у је, према наводима совјетских писаца, послвије октобарске револуције формирано више десетина нових нација. Већина држава свијета је вишенационална. Видно је порасла тежња народа да искажу свој идентитет. Национална идеја се снажно проширила читавим свијетом. Нације су постале значајан чинилац у политичком, економском и културном животу савременог свијета.

Овакав динамичан развитак националног феномена довео га је, природно, у центар интересовања савремених друштвених наука и филозофије. Знатно је порасло интересовање за теоријско изучавање нације и националног питања. Јавља се много нових и различитих погледа и приступа кад је ријеч о изучавању нације, тако да данас нпр. имамо више десетина дефиниција о суштини нације. Сви су ти погледи, углавном, условљени друштвено-класном припадношћу писаца и њиховим теоријско-идеолошким одређењима. Грађанска социологија и политикологија најчешће

нацију изједначавају са народом (етносом), државом, религијом, или само са политичком вољом људи да живе у истој заједници.

Савремена марксистичка мисао, настављајући традицију класика, у посљедње три деценије поклонила је више пажње изучавању појаве и улоге нације у новијој историји. Феномену нације првенствено се приступа као саставном дијелу и продукту целокупних друштвених односа, целокупног тока новије историје и њених изворишта. Нација се проматра и истражује као историјска, друштвено-економска, политичка и културна појава и нарочито се наглашавају њене социјалне и економске димензије.

Мада и међу марксистима има прилично разлика у погледима на настанак и развитак нације, ипак постоји висок степен сагласности у неким начелним полазиштима и темељним ставовима. Полазећи од потреба насловне теме нашег Саопштења, наводимо да постоји сагласје савремене марксистичке теорије у следећем:

— Нација је виши и чвршћи облик народне заједнице који се јавља у епохи модерног грађанског друштва и социјализма;

— Нација је друштвено-историјска творевина (реална друштвена заједница) настала у дуготрајнијем историјском процесу, која се формира из одређених објективних услова а није производ жеља и идеологија (није вјештачка творевина);

— Нација је по својој друштвеној природи класна заједница и свака у себи носи „двје нације“, а носиоци националног буђења и освјешћивања могу бити различите социјално-класне снаге;

— Научно је неприхватљиво национално биће поистовјећивати са етничким или са државом, јер је нација много комплекснија појава.

Велики број савремених теоретичара нације указује да свако дефинисање нације које тежи свеобухватности наилази на велике препреке, јер је у начину настанка нација веома много разноврсна. Стога искрсава низ теоријско-методолошких проблема у одређењу суштине нације и њених својстава, односно кад се уопштавају они конститутивни елементи који формирају нацију. На релативност тих конститутивних елемената указују и следећи примјери:

— Има нација које су настале од етнички једнородних целина, а има их које су се обликовале стапањем више етноса (пачак и раса!);

— У формирању појединих нација економски фактор је играо одлучујућу улогу, док код других такав случај није био већ су ту улогу остваривали држава или националноослободилачка борба против туђина;

— Има малих нација са више стандардних језика (вишејезичност), а има и оних гдје више народа (па и десетине њих) говоре једним језиком (једнојезичност).

Општа теоријска оријентација је од велике користи за изучавање нације. Али се мора имати у виду да не постоји универзални теоријски модел, који би се могао примјенити на појединачни

конкретан случај — а нарочито не тамо гдје се ради о особеном путу настанка нације. Стога се изучавање настанка и развоја сваке нације мора саображавати њеним друштвено-историјским условима из којих је израсла. Ово нарочито треба имати у виду кад се ради о Црној Гори, чији је пут и начин обликовања нације одиста изразито особен. Шематска примјена туђих теоријских модела може нам само одмоћи.

II

Литература у којој се обрађује настанак и развој црногорске нације није обимна. Цјелином тог питања баве се само два публицистичка рада — једна омања брошура и једна књига.¹ Имамо и петнаестак чланака и саопштења објављених у стручним часописима или у зборницима са научних скупова који се баве теоријско-методолошким проблемима или посебним елементима стварања црногорске нације.

Поред ових радова, објављен је послје рата низ научних дјела која обрађују племенски живот у Црној Гори, њену ослободилачку борбу, стварање црногорске државе, економску историју и културну баштину Црне Горе, и др. У њима је научно обрађен знатан број питања из политичке историје и друштвено-економског живота Црне Горе. Ове књиге представљају незаобилазан и драгоцен материјал кад се изучаву и обрађују услови и начин настанка црногорске нације. И у предратној грађанској етнографији могуће је наћи корисних података о животу Црногораца.

Из литературе је видно да данас постоје лепе различитих становишта о настанку црногорске нације. Ради веће прегледности, груписаћемо их по сродности у посебна гледишта. При томе треба имати у виду да се ради о тзв. грубом груписању, при којем нећемо улазити у постојање нијанси у оквиру појединих становишта.

Данас међу научним и јавним радницима постоје три различита гледишта о настанку црногорске нације:

прво гледиште: црногорска нација је настала из посебног етноса, који као такав постоји и егзистира још од раног средњег вијека;

друго гледиште: Становништво Црне Горе је етнички и историјски српско, а тек је у НОР-у и револуцији постало нацијом;

треће гледиште: У дуготрајном и веома особеном историјском процесу настала је из српске етничке масе (неки кажу: „у српским оквирима“) црногорска посебност из које је израсла нација. (Што се тиче времена настанка нације, једни међу онима који заступају ово гледиште сматрају да се тај процес одиграо крајем 19. и почетком 20. вијека, а други сматрају да је тај процес текао спорије и да су се конституисање и хомогенизација црногорске националне свијести протегли све до НОР-а.)

Да би се сва ова гледишта критички процијенила, неопходно је поближе сагледати њихову суштину.

Тезу да Црногорци нијесу Срби први је од Црногораца поставио Савић Марковић Штедимлија у вријеме између два свјетска рата. Он је проблем настанка црногорске нације упрошћавао, сматрајући да се тезом различитости црногорског етноса у односу на српски може најсигурније и најједноставније доказати његова национална посебност.² Своје становиште о етничкој посебности Црногораца углавном је заснивао на *Љетопису попа Дукљанина*.

Тезу о посебном црногорском етносу, слично Штедимлији, заступа и продубљује у већ поменутој књизи С. Брковић. Он настоји да докаже постојање континуитета црногорског етноса од раног средњег вијека до данашњег времена, односно етничко нејединство Црногораца са Србима. Своју тезу да Црногорци нијесу Срби највише заснива на чињеници да Порфирогенит у своме дјелу *De administrando imperio* није навео да су Дукљу населили Срби.

Тезу о томе да Црногорци нијесу Срби, већ да су посебан јужнословенски народ настао словенском асимилацијом балканских старинаца, изнио је др Шпиро Кулишић у својој књизи *О етногенези Црногораца*³

Поводом ових теза вођене су, писмено и усмено, расправе широког обима, а посебно о Кулишићевој књизи.⁴ Мада је у дискусији о тој књизи било доста политизације, већина научника која је учествовала у тим расправама убједљиво је указивала да су историјски извори на које се позивају „етногенетичари“ непоуздани („мутни“) и једностранни, и да се помоћу њих не може доказати етничка посебност Дукљана, односно теза да они нијесу били Срби.

Теоријско-методолошко становиште на којем се заснива ова теза полази од тога да етнос има одлучујући значај у формирању нације (заправо се поистовјећује са њом). Тиме се даје предност природним својствима људи над бројним друштвеним чиниоцима који у узајамном дјеловању формирају нацију. Стога ова теза, по нашем мишљењу, одступа од марксистичког схватања настанка нације.

Ова теза је саставни дио теорије о „чистом етносу“, која је поготово неприхватљива кад се ради о нашем тлу, јер су се на њему кроз историју догодила многа етничка укрштања и симбиозе.

У критици ове тезе не би се смјело прећи у крајност, па потцијенити значај етничког идентитета за конституисање црногорске нације. Али, улогу етноса треба заснивати и цијенити на основу стварних историјских чињеница и у склопу комплекса и чинилаца који су „произвели“ ову нацију.

Они научни радници који заступају гледиште да су Црногорци „етнички и историјски Срби“ полазе у првом реду од достигнућа српске историографије, етнологије и других друштвених наука

(такође и од резултата црногорске и иностране историографије, а дијелом и хрватске). Ослањајући се на резултате и ставове ових наука о истом поријеклу и о културном заједништву Срба и Црногораца, заговорници ове тезе упорно настоје да докажу да се ради о „српском народу у Црној Гори“ и о „српској националној свијести Црногораца“, да је име Црногорац географско а не етничко за сво вријеме постојања црногорске државе, и да Црногорци имају „тек понеку регионалну црту и одлику“. Овај теоријски концепт у потпуности је укључен у новоизашлу *Историју српског народа*, као и у *Историју српске књижевности*.

Они који дијеле овакво становиште, сматрају да је црногорска нација настала као продукт НОР-а и револуције, односно као политичко (административно) рјешење. Штавише, има познатих научних радника изван Црне Горе који тврде (пишу) да су Црногорци и Муслимани настали као нација тек у социјализму.

Ова гледишта, мишљења смо, припадају оном теоријско-методолошком кругу који историјски развој промишљају статички. Она не уважавају сталност кретања и измјена у друштву, а посебно не сагледавају да се и етнос у историјском току мијења посредством утицаја конкретних материјалних, друштвених и политичких процеса (народи се историјски развијају: стапају, раздвајају и осамостаљују, или чак и нестају). Заступници ових теза не виде, или неће да признају, оне нове политичке, економске, културне и етничке промјене и посебности које су се развиле у Црној Гори у 18, 19. и 20. вијеку — а из којих је изникла црногорска нација. Они не воде рачуна о томе да нације не настају у једном тренутку или по нечијем налогу (због одређених политичких потреба), већ су плод објективног друштвено-историјског развитка.

У цјелини, сматрамо да ово гледиште одступа од историјског материјализма и од дијалектичког метода. На наредним страницама то ће бити још илустративније приказано.

Оба наведена и украко анализирају гледишта, у ствари, своју основну тезу заснивају на етносу, не уважавајући друштвено-историјске процесе и промјене које су одлучујуће утицале на постанак и развој црногорске нације. Заједничко им је и то што њихове тезе чине данас подлогу национализму (сепаратистичком или унитаристичком).

Научни радници који дијеле становиште у овом Саопштењу разврстаном као „треће гледиште“ изучавају и обрађују црногорску нацију као друштвено-историјску творевину и као резултат цјелокупног (противрјечног) друштвеног процеса. Они истражују и обрађују цјелину друштвеног бића нације, а не само њену етничку компоненту, односно не поистовјећује етнос и нацију. Стога одбацују два претходно поменута гледишта, сматрајући их крајностима помоћу којих се научно не може објаснити настанак црногорске нације. Они полазе од истовјетног или сродног етничког поријекла црногорског и српског народа, и од много заједничких

елемената у културном и политичком развоју Црне Горе и Србије.

Ово гледиште још није савим научно слаборирано. У оквиру његовог теоријско-методолошког концепта биће потребно, по нашем мишљењу, посебну пажњу посветити оним питањима која су остала недовољно научно разјашњена, као на примјер:

— етничке особености становништва Старе Црне Горе и његова етничка истовјетност или сродност са осталим племенима која су ушла у састав црногорске државе;

— који елементи народног карактера и менталитета могу да се узму за конститутивни елемент црногорске нације;

— кад настаје и кад се завршава процес конституисања црногорске националне свијести;

— јасније разграничавање настанка црногорског народа и нације, и др.

Рјешавање ових научних проблема омогућиће да се заузме сигурнија позиција у питању времена настанак црногорске нације.

III

Средишно питање теоријско-методолошког концепта о било којој нацији јесте откривање услова и чинилаца који су определили њен настанак. Теоријска мисао треба да сагледа и утврди оне битне елементе, у њиховој међусобној повезаности, који су „произвели“ нацију. У нашем случају то значи да треба открити, утврдити и обрадити оне посебности и особености политичког, економског и културног развоја Црне Горе — у оквиру општих збивања на Балкану и у Европи — који су пресудно утицали на настанак црногорске нације. Разумије се, у оквиру таквог одређивања мора се бити опрезан. Сваки народ, а не само црногорски, има низ специфичних локалних и регионалних обиљежја, а многи народи имају и доста сличности. Због тога, у нашем случају треба узимати у обзир само оне посебности и специфичности које су у својој културно-историјској и етничкој димензији битно утицале на формирање црногорске нације. Указаћемо на њих у најсажетијем облику.

Црна Гора је од свог настанка имала посебан историјски пут и судбину — на особеном природно-географском простору. Она је у дужем историјском периоду, у условима турског поробљавања Балкана, била одвојена од српске етничке масе, а покушаји сједињавања Србије и Црне Горе у 19. вијеку нијесу успјели — уосталом и због већ формирањих друштвено-историјских посебности у развоју црногорског народа. Управо ова самосталност историјске димензије Црне Горе условила је рађање многих посебности из којих је изникла црногорска нација (наравно, не ради се о апсолутној самосталности историјског пута).

Постанак црногорске нације извирао је из друштвеног развитака који је био на нивоу племенске организације. Племенски облик живота и организације у то вријеме је једини такав начин живљења међу јужним Словенима. Племенско друштво је било засновано на натуралној привреди и (првенствено) на личној својини, било је класно неиздиференцирано и са одликама војно-демократских односа. Његова снага је почивала на релативној хомогености патријархалног друштва. Заједничка историјска судбина црногорских, брдских и херцеговачких племена и исти ступањ њихове материјалне и духовне културе развијали су и јачали њихову етничку и културну блискост — кроз тежњу за стварање политичке самосталности (државе). У племенском друштву израстала је и особена друштвена свијест. У њему је био високо развијен осјећај одговорности за колективни интерес — израстао на колективној одбрани племенског интереса — који се развијао у правцу колективне свијести о црногорском интересу.

Неразвијене производне снаге Црне Горе и њена слаба економска моћ објективно нијесу могли да играју пресудну улогу у стварању нације. Такву улогу је у великој мјери одиграла црногорска држава, која је релативно рано настала и дуго опстојала.⁵ Она није наставак средњовјековне немањихке државе нити државе Црнојевића, мада се снажно ослањала на њихову традицију. То је држава која је изникла из друштвено-економских потреба племенског друштва и из ослободилачке борбе против Турака, као нова синтеза дотадашњих племенских заједница. Кад је црногорска друштвена заједница добила облик политичке самосталности, као државно-правна афирмација њихове посебности, то је било одлучујуће за сједињавање етнички сродних елемената на њеној територији и за настанак националне индивидуалности. Држава је постепено постајала најзначајнији фактор интеграције црногорског друштва, убрзавајући развој унутрашњег живота у правцу формирања нације. Израсла у почетном периоду економске и социјалне диференцијације црногорског друштва, она је ломила (неизбјежно) суровим мјерама племенску аутархију, и подстицала је и убрзавала формирање свијести о општем црногорском интересу. Оваква улога националне државе нарочито је дошла до изражаја после 1878. године, кад је Црна Гора двоструко увећана, укључивши градове (које су Турци до тада држали) у свој састав, и добивши излаз на море. Од тада настају квалитативне промјене у држави и друштву. У ствари, од тада снажније тече процес модернизације црногорске државе, у којој се одвијају шири и разноврснији облици интеграције. Нарочито је карактеристично да економски односи добијају нов квалитет. Робна производња са тек формираним јединственим унутрашњим тржиштем преовладала је натуралну привреду, а читава државна територија је економски повезана. Трговачки и индустријски капитал почињу да организују ситну индустријску производњу. Бржем економском развоју Црне Горе допринио је и продор иностраног капитала

на њено тло почетком 20. вијека (претежно италијанског). Становништво се повезује савременим комуникацијама и разноврсним културним медијима. Градови постају економски, политички и културни центри и постепено преузимају од села одлучујућу улогу, које је ово имало у претходним историјским етапама. Једном ријечју, младо грађанско друштво преовлађује дотадашње стање и ствара услове за капиталистички начин производње и за дружичији начин живота. Све у свему: држава је „тежила ка нацији“ и незадрживо јој је крчила путеве.

Путеве изградње своје самобитности Црногорци су крчили и својом националноослободилачком борбом, која је по друштвеном садржају била антифеудална. Њихова борба је имала карактер свенародног отпора и бескомпромисне оружане борбе. Носила је и обиљежје тзв. ратничког привређивања. Она је била самостална и дуготрајна. Стара Црна Гора је од почетка 18. вијека била језгро отпора и оружане борбе, све тјешње се повезујући са брдским и херцеговачким племенима. Ослободилачка борба је црпала снагу из традиционалне свијести о славној прошлости српског народа, као и из демократизма племенског друштва. У каснијим периодима црпала је моћ из извора сопствене слободарске традиције и из снаге државне организованости. Континуитет ослободилачке борбе, активитет у отпору страном освајачу и крупни успјеси постижани у тој борби битно су јачали јединство етнички сродног становништва, његову међусобну солидарност и свијест о општецрногорском интересу. Та борба је постепено изграђивала и посебност црногорског субјекта у односима са другим државама.

Као посљедица специфичног друштвено-историјског развика Црне Горе рађао се и особен културно-духовни живот народа и особено духовно устројство (менталитет) Црногораца. Познато је, духовна обиљежја и психичке особености — тзв. народни карактер — исказују посебност сваког народа, и као такви чине конститутивни елемент нације. То се нарочито може запазити кад се проматра како је историја моделирала „црногорског човјека“ — човјек који је живио на особеном природном тлу, који је у историјском слиједу упио вишеслојну старинску културу, који је живио у особеним друштвено-економским условима који су рађали значајне етно-психичке карактеристике, и који је кроз дуги период водио успјешну ослободилачку борбу. Логично је и природно да је из специфичних услова живота настајао и развијао се посебан и самоникао поглед на свијет и друштво, који се знатно разликовао од погледа на друштвени живот код осталих југословенских народа. У условима вјечне борбе са суровом природом за постанак, у борби за опстанак братстава и племена, у дуготрајној ослободилачкој борби против страних завојевача — у народу се обликовала и распространила својеврсна филозофија живота, у којој су смисао слободе и борба за слободу заузимали средишње мјесто. Слобода је сматрана смислом и условом живота, његовом врховном вриједношћу. За њу је вриједјело живјети и умријети.

Слободољубље је постало карактеристично својство Црногораца и било је доминантно у односу на друге видове друштвене свијести. При томе, наравно, ствари не треба идеализирати, већ имати у виду да су неповољни услови у којима су Црногорци водили борбу за опстанак, на једној, и раздробљеност и затвореност племенског друштва, на другој страни, стварали услове за појаву антипода слободи — за многе домаће неслоге и бројне издаје.

У племенском друштву, као резултат друштвених односа, израсла је у правом смислу ријечи црногорска етика. Обликован је систем вриједности и моралних норми који је настао на друштвеној кохезији племенског друштва и на чистоти идеала ослободилачке борбе, који је био примјерен ратничком начину живота и који је првенствено изражавао и обезбјеђивао заједнички (општи) интерес. Борба за опстанак је захтијевала да морална схватања и моралне норме буду категорични. На челу кохерентног вриједносног система устоличили су се чојство и јунаштво, као синтеза свих вриједности и као култ живота. Чојство је сматрано суштинским обиљежјем живота и највећом људском вриједношћу — јачом од силе („Јунак чојку коња води“). Јунаштво је схватано као потреба и начин опстанка, али оно без чојства није имало праву вриједност. Племенско друштво је располагало ефикасним системом контроле над појединцем, усмјеравајући га ка испуњењу високих норми и стандарда људског понашања, и непрекидно вреднујући његове моралне поступке. У области моралног понашања, нормативно и стварно су доведени у завидан склад. Наравно, ступањем на сцену грађанског друштва, са системом вриједности заснованим на личном интересу и егоизму, слабио је (разједао се) и патријархални морал.

Из истих друштвено-историјских услова о којима је претходно говорено израстали су у црногорском друштву понос и достојанство људи, као изразито културно-духовно обиљежје Црногораца. И ово је једна од чудноватости црногорске стварности, јер је познато да се код малих народа јавља историјски комплекс мање вриједности. У Црној Гори је овај феномен имао обрнути смјер: из племенске (релативне) једнакости и свијести о идентитету своје личности са интересима братства и племена — у народу који је био „непрекидно“ под оружјем и активан у борби против тираније и неправде — природно је да су се формирала својства која су наглашено изражавала значај властитог имена и властитог историјског дјела, а у томе се неријетко и претјеривало (првачење, самољубље, сујета).

Разумије се, у истицању и обради културно-духовних особности Црнограца морамо чврсто стајати на позицијама науке. Литература која обрађује ову област пуна је романтичарства, идеализације црногорског човјека и самодопадања. Једино разгртањем и одстрањем тих у основи митских наслага допираћемо до праве истине у овом питању.

И, на крају, кад је ријеч о културно-историјским посебностима Црногораца не може се заобићи улога цркве у Црној Гори. Стицајем историјских околности она је постала, заједно са главарским слојем, политички вођ и организатор црногорског народа у борби за национално ослобођење и за стварање државе. Та њена друштвено-политичка улога, на једној страни, и стварна њена аутономност после 1766. г. кад се укида Пећка патријаршија — мада се црква у Црној Гори и тада декларише као српска — омогућили су Црногорској митрополији да битно допринесе очувању етничке и политичке цјелине црногорског народа и да развије самосвојност Црногораца. То јој је било олакшано чињеницом да је црква имала обиљежја народног живота, и била је присно повезана са народом. Самосвијест црногорска развијана је и кроз цјелокупно народно духовно стваралаштво, а највише у усменој књижевности. Док је народна епика у претходним периодима највише славила косовски мит, она је од краја 18. вијека усмјерена на ослободилачку борбу Црногораца и на исказивање њиховог бића (филозофија, етика и начин живљења).

Као што се види из свега реченог у овом поглављу, друштвено-историјски развитак Црне Горе од времена доласка Турака текао је токовима за које се са сигурношћу може тврдити да су били посебни и веома особени у односу и на српски и на остале југословенске народе. Укупност дејства свих ових главних посебности, у њиховој изукрштаности, водила је ка формирању нације, која ће се обликовати у вријеме кад у Црној Гори пресвладају капиталистички друштвени односи.

IV

У гледиштима о настанку црногорске нације највише различитих и опречних гледишта има у питању црногорске националне свијести, односно у томе како су се Црногорци у прошлости народносно исказивали. О том питању постоје данас два поларизована гледишта:

Они који сматрају да Црногорци имају аутохтону етногенезу тврде да су се Црногорци исказивали као Срби искључиво у вјерском значењу (православље), а не у народном (етничком).

Они који сматрају да су Црногорци „етнички и историјски Срби“ тврде да су се Црногорци у прошлости етнички и национално исказивали само као Срби.

Карактеристично је да заступници и једног и другог гледишта у доказивању своје тезе поступају, углавном, на исти начин: они из постојећих извора и литературе наводе само онај дио исказа Црногораца у прошлости који иде у прилог њиховој тврдњи. При томе „прескачу“ оне исказе Црногораца из истог периода који би могли да оповргну њихову тезу, или ако их помену не улазе у њихово суштинско објашњење. Наравно, овакав приступ и однос

према овом иначе сложеном питању чисти је формализам и субјективизам, који не омогућава да се проникне у бит ствари. То ћемо покушати објаснити и доказати.

У развијању тезе о аутохтоној етногенези Црногораца, њен зачетник С. М. Штедимлија се већ на првом кораку сусрео са веома крупном препреком: са вјековним исказима Црногораца и њихових духовних и политичких вођа да се осјећају Србима. Наравно, ако би Црногорци етнички били Срби, пала би у воду и теза о њиховој аутохтоној генези. Стога је требало наћи тумачење овог феномена које се неће косити са „етногенезом“. Штедимлија је наишао на поједина мјеста у литератури гдје се појам „Србин“ употребљава и у смислу вјерског исказивања (православац), не обзирајући се на оне изворе који јасно говоре о етничкој одредници тога појма. На основу тако једностраног приступа он је засновао тврдњу да Црногорци етнички нијесу Срби. Они који су последњих деценија продубљивали ову тезу наставили су да трагају за исказима који су у прошлости поистовјеђивали орпство и православље.⁶ Међутим, у историјским изворима још од настанка Црне Горе видно је да се на много мјеста говори да су њени становници Срби у етничком смислу. Учесницима овога скупа није потребно наводити те познате документе.

Заступници гледишта да су Црногорци „етнички и историјски Срби“ наводе велики број докумената и података гдје се Црногорци заиста исказују као Срби. Али они ће навести сваки навод о „српском народу Црне Горе“, али ће изоставити онај чешћи исказ: „црногорски народ“ („народ црногорски“) који је све више у употреби од доба владике Василија. Појам „Црногорац“ и из 19. вијека тумаче као територијални. Они се најрадије позивају на Његоша, чија је свијест о припадању Црногораца српском етносу добро позната, као и његово осјећање чврсте повезаности са српском традицијом. Али, њих не занима питање колико се Његош осјећао Црногорцем, какав је његов допринос развоју црногорске индивидуалности и како је своју огромну духовну снагу уградио у судбину црногорску. Они прелазе олако преко тога што нпр. у Његошевом писму кнезу Милошу од 15. јануара 1837. стоји одредница „Срби и Црногорци“ — итд.

Разрешење овог сложеног и противрјечног проблема није могућно ако се чврсто не стоји на позицији историјског и дијалектичког материјализма, односно на њиховом поимању односа друштвеног бића и друштвене свијести. Само објективно узимање у обзир настанка и развоја црногорског бића може да покаже у којем је оно обиму и на који начин вршило утицај на формирање свијести о црногорској индивидуалности. При томе, кад истражујемо конкретан развој народне и националне свијести у Црној Гори у прошлости не треба, по нашем мишљењу, сувише инсистирати на тражењу прецизних одредница у етничкој свијести код људи ондашњег доба, јер је нпр. Његош руски народ називао племеном.

Процес формирања црногорске националне свијести текао је у оном културно-историјском кругу који је познат као „двојност свијести“. Та је појава позната у Европи у вријеме настанка нације — а и данас нпр. код Арапа — кад су се од исте или сродне етничке масе стварале двије нације. Такав је случај био и са Црном Гором, чији је национални индивидуалитет настајао у оквиру дубоко укоријењене свијести Црногораца да су српског поријекла. Дакле, радило се о односу општег и посебног.

Црногорски индивидуалитет крчио је своје путеве савлађујући сложена противрјечја и велике препреке. Поменућемо само оне понајкрупније:

1) Црногорци су имали исти језик и религију као и Срби, били су скоро 200 година у немањинској држави и брижљиво су гајили традицију Српства, имали су заједничке политичке интересе и тежње у борби за национално ослобођење. Све је то допринијело да се српска свијест у Црној Гори дубоко укоријени и снажно развије;

2) Црногорски индивидуалитет се укорјењивао у вријеме јачања историјског тренда уједињења српског народа. При томе треба имати у виду да су владајуће снаге Црне Горе крајем 19. вијека сматрале да је управо она „пијемонт Српства“ и на томе је заснивана национална политика и пропаганда која ју је пратила;

3) Извањци су једно вријеме играли главну улогу у културном животу Црне Горе и у организовању њене просвете. Они су знатно допринијели развоју културе, продубљујући својом дјелатношћу националну идеологију Српства чији су носиоци били црногорски владајући кругови. У то вријеме школски уџбеници и настава у црногорским школама заснивали су се на овој идеологији. Наравно, све је то успоравало процес издвајања црногорске индивидуалности из српских оквира. Тим прије што су производне снаге Црне Горе биле веома неразвијене.

У таквим сложеним и противрјечним условима развијала се свијест о сопственом идентитету, односно и сам појам „Црногорац“ — пратећи логику развоја црногорског бића. У вријеме настајања племена и у вријеме живљења у условима племенске разједињености, за становништво Црне Горе и Брда често сусрећемо одредницу „Славеносрби“, којом се изражавала припадност словенском културно-историјском кругу и свијест о српском поријеклу. У то вријеме појам „Црногорац“ означаје само житеље одређене области, односно у основи је географски појам. Међутим, са постепеним развојем племенске обједињености, а још више са настанком самосталне државе, црногорска народна заједница се све више уобличава као посебни идентитет. И тада се „посебно“ постепено диференцира од општег, и постаје нов квалитет. У том процесу појам „Црногорац“ развија се као израз општих интереса црногорског заједништва и као битно обиљежје живота и главних

карактеристика људи који су живјели у тој народној заједници. Међутим, то се није догодило одједанпут. То се јасно види и из Његошевих писаних дјела, у којима он истовремено употребљава одреднице и Србин и Црногорац. У овој „двојности“ се не ради о „грешци Његошевој“ — како је наводио Штедимлија — што није изричито нагласио постојање црногорске националности, већ се ту ради о чињеници да процес диференцијације посебног у оквиру општег још није био „развијен“ — па је илузорно објективне процесе тумачити грешком субјекта. (У оваквој Његошевој свијести треба, наравно, видјети и објективно дату ограниченост личности и епохе.)

Но, развојем и снажењем црногорске државе и појачаном економском интеграцијом друштва све брже расте свијест Црногораца о сопственом идентитету. Са степеном раста Црне Горе као историјског субјекта („извијеска слободе“) снажи се и црногорска свијест. Али то није само свијест о припадности држави, већ нешто много веће (дружбије). То је шира свијест, која изражава интерес и идентитет народног заједништва и начин живота у Црној Гори. Поред такве свијести, расло је и учвршћивало се осјећање припадности црногорској народној заједници и веома висок степен емотивне везаности и солидарности са њом. Из литературе и из емпиријске грађе добро је знано такво осјећање Црногораца. Тако нпр.:

— Црногорци су јуришали у многобројним окршајима и бовјевима најчешће са два поклича: „Хајд' напријед ко је Црногорац“ (вриједносно значење и колективни идентитет) и „Напријед браћо Црногорци“ (висок степен солидарности);

— Кад би Црногорца обгрлила срећа услед неког крупног успјеха њега или његовог дома, по правилу је наздрављао: „Нека је са срећом за све Црногорце!“;

— Кад би у свом родном крају или у туђини запао у љуту невољу, Црногорац је по правилу запомагао: „Има ли иђе брата Црногорца“.

Као што се из свега претходно реченог види, црногорска свијест је настајала и развијала се као израз бића које ју је одређивало. С тим у вези, конкретни садржај појма „Црногорац“ се све више развијао као знак националне индивидуалности (етнички појам), као сазнавање властитих интереса и вриједности, као одређење разлике према другима. У цјелини узев, свијест је каснила у схватању објективног процеса настанка црногорске индивидуалности, што се, поред осталог, може објаснити и неразвијеношћу друштвених односа и културе у Црној Гори. И, на крају, кад је ријеч о црногорској националној свијести треба имати у виду да она није била подједнако укоријењена и распрострањена шиrom Црне Горе. Била је снажнија у крајевима који су дуже били у саставу црногорске државе, и обратно. Јер различите историјске ситуације утицале су и на обликовање свијести.⁷

На даљи развитак националне црногорске свијести битно су утицали друштвено-политички сукоби у Црној Гори с краја 19. и у освит 20. вијека. Тада су у њој настали процеси који су се одвијали супротно од онога што се догађало у Европи у вријеме формирања нација. Док је капиталистички развитак у земљама Европе истакао у први план улогу грађанске класе и њене интелигенције у формирању националне свијести, дотле је у Црној Гори тај процес узео супротан смјер.

Настанком грађанског друштва у Црној Гори је отпочела бржа класно-социјална диференцијација. На друштвену сцену ступа ситна буржоазија, чији интереси избијају у први план. Стога она одлучује да се ослободи подређене улоге и положаја у односу на главарски слој и монархију, и у том циљу се политички организује наступајући са програмом грађанског парламентаризма. Најодлучнији, и предводнички, слој у борби против краљевог апсолутизма постала је млада интелигенција, која се великим дијелом школовала у Србији и по Европи.

Економска снага либералне буржоазије била је преслаба. Она у самосталној Црној Гори није могла успјешно да оствари своје економске и класне интересе. Стога је излаз из таквог стања видјела у што хитнијем уједињењу са Србијом. Такав класно-политички интерес формирао се на основама давно укоријењене српске свијести у Црној Гори. Опозиционе политичке снаге бориле су се, у ствари, против режима српском свијешћу, на национално-политичком програму безусловног уједињења са Србијом. Настао је оштар политички сукоб, који је довео до дубоког расцјепа у црногорском друштву, а тиме и до расцјепа раније релативно хомогене црногорске свијести. Грађанска класа Црне Горе се у већини јавља као носилац и пропагатор српске свијести, негирајући постојање било какве посебне црногорске индивидуалности.⁸ Њен национално-политички програм је у новоствореној југословенској држави у потпуности остварен крајем 1918. г. (у условима и околностима о којима у склопу овог Саопштења не можемо говорити). Од раније постојећа српска историјска свијест у Црној Гори однијела је политичку побједу. Све је то морало битно да успори (задржи) развитак црногорске националне свијести.

Као што се види, објективни процеси настанка и развоја свијести о црногорској индивидуалности били су изразито специфични, и успоравали су формирање нације. Друштвена свијест у Црној Гори, из напријед изнијетих разлога, знатно је заостајала у схватању објективног процеса настанка нације.

Из цјелокупног овог одјелјка видно је да наука још није разјаснила питање црногорске свијести. Пред нама су питања и контраверзе: Да ли је свијест о црногорској индивидуалности са краја 19. вијека национална свијест? Да ли се ради о зачетку националне свијести?

V

Стварањем Краљевине СХС историјски је окончан пут самосталног опстанка Црне Горе и њене самосталне државе. Црна Гора је закорачила у нове историјске услове и оквире. Формирањем југословенске државне заједнице званично је прокламована национална интеграција Србије и Црне Горе. Права Црне Горе су у новоствореној централистичкој држави оспоравана образложењем да су Црногорци уједињењем са Србијом „за вјечита времена ријешили своје национално питање“. На основу таквог курса, вођена је према Црној Гори политика бесправља и асимилације. Чињени су смишљени подухвати да се потре црногорска посебност. Али, живот је ускоро показао да црногорски индивидуалитет није нестао укидањем самосталне црногорске државе, и да је неравноправност Црне Горе у Југославији нови фактор буђења и афирмације њене националне свијести.

Најзначајнија друштвена појава у Црној Гори тога времена било је организовање у њој револуционарног радничког покрета, на челу са КПЈ. Ступила је на сцену нова друштвена снага, пред којом је стајао задатак да ријешити оне историјске задатке које грађанска класа није могла да ријешити у Црној Гори. КПЈ је успјешно покренула историјску иницијативу за рјешавање горућих црногорских социјалних и националних проблема.

Црногорски народ је одмах по уједињењу исказивао своје незадовољство — и политичком борбом и оружаним отпором — положајем Црне Горе у новој држави. На том незадовољству и отпору заснивале су свој национални програм и Црногорска федералистичка странка (ЦФС) и КПЈ.

ЦФС је права Црне Горе у новој држави изводила из њеног државноправног, а не из националног индивидуалитета. Она је признавала уставни и правни поредак Југославије и у оквиру њега је тражила да се ријешити равноправан положај Црне Горе — колебајући се у тој борби, највише из разлога што је вођство странке било политички конзервативно.

Црногорски комунисти су од средине двадесетих година — последице познатог лутања цијеле КПЈ у националном питању — схватили биће црногорске нације и постепено су изграђивали своју националну политику. У томе им је помогла нова стратегија КПЈ која је национално питање укључила у програм социјалне револуције, ширећи тако њену основу и јачајући њену снагу. КПЈ је у Црној Гори била једина политичка снага која је признавала постојање црногорске нације, прокламујући принцип самоопредјељења као пут националне слободе и равноправности Црногораца. Она је борбу за националну равноправност схватила и поставила као животни интерес и потребу црногорског народа и стала је у средиште интереса нације, објашњавајући да је црногорска нација изникла у дужем друштвено-историјском процесу из српског етноса. Комунисти су рјешавање националног питања поставили

на класно-интернационалне основе: Југославију равноправних народа створити њиховом удруженом борбом за рушење буржоаског поретка, са ослоном на СССР.

Последњих година може се у појединим текстовима наићи на тврдње које умањују значај националне компоненте у пред-ратној борби револуционарно-демократског покрета у Црној Гори, па се чак говори да је била „на његовој периферији“. Ова тврдња не одговара токовима ондашње историјске стварности. Истина, неоспорно је да су класно-социјални циљеви у Црној Гори увијек били у првом плану овог покрета, на чијем челу су били комунисти, али је исто тако тачно да је КПЈ у Црној Гори тридесетих година повела одлучан курс да организује шири демократско-револуционарни и антифашистички покрет, и да преузме од ЦФС вођство над национално незадовољним масама. Давање већег нагласка националној компоненти борбе било је подстакнуто писмом ЦК КПЈ од априла 1931. године у којему је стајало: „Национални проблем у Црној Гори јесте и биће једна од најјачих полута у револуционарној борби и требаће му посветити особиту пажњу“. И мада КПЈ у Црној Гори није успјела да створи институционализовани национални блок — највише због непремостивих супротности међу опозиционим грађанским странкама, које су настале у вријеме борбе „бјелаша“ и „зеленаша“ — изградила је бројно снажан покрет, чију је срж чинила омладина — који је у своју програмску акцију укључивао и социјалне и националне пиљеве борбе. Уско повезујући економске и социјалне захтјеве са борбом за националну равноправност, КПЈ је све успјешније хомогенизирала сивјест најборбенијег дијела црногорског народа, и у том је покрету проширивала своје погледе о црногорском националном питању. Тај тренд је био у успону све до априлског слома Краљевине Југославије.

Тако је међуратни период био период потврђивања и спознаје националног идентитета и интереса, вријеме кад је КПЈ јасно истакла постојање црногорског националног интереса у Југославији — успјешно повезујући у револуционарној борби економске и социјалне захтјеве са националном равноправношћу. У таквим условима и на тим основама национална свијест се све успјешније развијала и јачала. КПЈ је при том своју националну политику и развијање црногорске националне свијести одлучно разграничавала и од црногорског сепаратизма и од великосрпског унитаризма. Тиме су црногорски комунисти на дјелу исказивали свој интернационализам, који је био подстицан високим степеном јединства југословенских комуниста.

Идејно-политички погледи КПЈ о црногорском националном питању заснивали су се на марксистичком учењу о нацији. Она је била једина политичка снага у Црној Гори која је на савремен начин третирала нацију као историјску и друштвену појаву, и која је открила да је црногорска нација настала у дуготрајном

историјском процесу формирања црногорске народне заједнице и као продукт грађанског друштва. Дакле, црногорска нација није продукт идеологије и политике КПЈ већ је настала као нужна и природна последица историјског хода црногорског народа у изградњи вишег облика свога заједништва, као израз његових потреба и интереса.

И на крају овог одјелка треба поставити питање: Да ли би се у Црној Гори могла водити и организовати борба за њену националну равноправност ако у народу не би постојала свијест о својој посебности и националном идентитету? Да ли би се таква борба могла покренути ако у Црној Гори не би било снажније свијести о њеном неравноправном положају у Југославији? Наравно, да не би. Оно што је у историјској пракси постојало изнуђивало је своје признање.

VI

Послије априлског слома Краљевине Југославије дошло је до смјене водећих снага друштва и до измјене у распореду политичких субјеката. Радничка класа и њена револуционарна авангарда постали су организатор и предводник НОБ-е, са програмским циљем јединства националноослободилачког и социјалног. У платформи НОП-а видно је истакнута национална компонента борбе, заснована на класно-социјалном интересу радничке класе и осталих радних маса. Народима Југославије отворена је перспектива да ће у заједничкој и јединственој борби за ослобођење земље од окупатора остварити (извојевати) право на националну слободу и равноправност у новој Југославији. Тиме је и црногорском народу пружена могућност да сам одлучује о својој судбини. НОР је омогућио црногорском народу да се национално искаже и афирмише. Он је ту могућност искористио, окупљајући се око КПЈ и масовно учествујући у ослободилачкој и револуционарној борби. Црногорски индивидуалитет се у таквим условима испољио веома снажно. Већ је тринаестојулски устанак најавио да ће Црна Гора у НОР-у играти много значајнију улогу него што би јој припадало на основу броја становништва и величине њене територије.

Пошто је окупила већину црногорског народа у ослободилачки и револуционарни покрет којем је стајала на челу, КПЈ је имала велике могућности да уноси у масе своје идеолошке и политичке погледе и ставове. Користећи се тако повољном околношћу, она је ширила и хомогенизирала црногорску националну свијест на основама своје националне политике. Захваљујући побједима НОП-а у Југославији и афирмацији црногорске нације у НОР-у, Црна Гора је оружјем у руци извојевала право на самоопредјељење и у југословенској федеративној заједници је стекла и осигурала националну слободу и равноправност.

Црногорски народ није могао извојевати у НОР-у право на самоопредјелење уколико се револуционарно не обрачуна са национализмом контрареволуције у Црној Гори — и сепаратистичког и унитаристичког вида. Тринаестојулски устанак је одбацио и поразио национално-програмску концепцију сепаратиста, а Црногорци су огњем из пушака огласили своје опредјелење за Југославију. Предводећи устанак, црногорски комунисти су били одлучни у опредјелењу за југословенску државу равноправних народа, свјесни да југословенски интерес произлази прије свега из дугорочних интереса радничке класе Југославије, и да је он истовремено пресудан и за извлачење Црне Горе из вјековне заосталости и биједе. У четворогодишњој тешкој борби поражена је као савезник окупатора и четничка контрареволуција, и то не само њен социјални програм већ истовремено и њена великокрпска национално-програмска концепција која се заснивала на идеологији да су Црногорци „најчистији Срби“. Поразила је ту концепцију слободно изражена воља већине црногорског народа, која се заснивала на свијести о сопственом националном идентитету. Дакле, националне идеологије су се провјеравале и потврђивале у пракси. О овим историјским поукама ваља данас дубље размишљати.

Посљедњих година наилазимо на текстове у којима се изражава тврдња да национална компонента у НОР-у у Црној Гори није играла значајнију улогу, а која *implicite* садржи тезу да је црногорска нација настала из политичких разлога. Ова тврдња сдудара од историјске стварности. Она занемарује чињеницу да су комунисти Црне Горе организовали НОБ-у и руководили њоме са јасних предратних позиција КПЈ о праву црногорског народа на самоопредјелење. Она прелази преко тога да је партијско покрајинско савјетовање КПЈ одржано 8. августа 1941. (у вријеме тринаестојулског устанка) јасно изразило свој став о рјешавању црногорског националног питања у Југославији. Ова тврдња олако прелази и преко тога да су структуре НОП-а у Црној Гори изграђиване на националној основи и да је Оснивачка скупштина ЗАВНО Црне Горе и Боке 15. новембра 1943. године изразила вољу црногорског народа да му се у Федеративној Југославији обезбиједи пуна национална слобода и равноправност. Наравно, кад о свему овоме говоримо имамо у виду да се национална компонента у НОР-у у сваком југословенском народу изражавала на посебан начин и са друкчијим интензитетом, па и у Црној Гори. Али, из тога се не може извући валидно заснован закључак о томе да национална компонента у НОР-у у Црној Гори није играла значајнију улогу. Јер, и национална политика КПЈ знатно је допринијела побједи револуције, мада је класно-социјална компонента борбе била главна.

Посматрамо ли НОР у цјелини, може се закључити да је он био завршна фаза и кулминација формирања црногорске националне свијести. У њему је та свијест у Црној Гори преовладала

јер је већ била утемељена у црногорској политичкој и културној историји, као и због тога што је израстала и хомогенизирала се у њедрима народне револуције. С тим у вези, појам Црногорац као примарно осјећање изражавао је националну индивидуалност. Све то, наравно, не значи да се црногорска национална свијест није развијала и у послеријатном периоду. Уосталом, то се догађа у изградњи (развитку) свих млађих нација.

VII

Из свега што је изложено у овом Саопштењу видно је да научно-теоријско објашњење настанка и развоја црногорске нације треба даље дограђивати, досљедно заступајући позиције историјског материјализма. Наша садашња сазнања о том питању исувише су ослоњена на резултате политичке историје. На те резултате смо се највише ослањали и ми у овом реферату. Међутим, настанак нације проистиче из комплетне историјске стварности и стога се нација мора изучавати у њеном тоталитету. Уколико се испусте значајнији процеси историјског развитка који су утицали на формирање нације, не може бити ни праве истине о њој. Ни једна од посебних наука, па ни историографија, не може захватити нацију у њеном тоталитету. Нужно је превазићи парцијални приступ изучавању нације.

Као што смо видјели, од постојећа три гледишта о црногорској нацији само једно од њих уистину полази са марксистичких позиција, покушавајући да цјеловито захвати и обради укупност процеса настанка и развоја нације. Друга два гледишта потврдила су се као екстремна, одступивши од стварних историјских процеса и од научног метода.

Али, ми нијесмо ни на почетку тога посла. Резултати постигнути у истраживању и обради настанка црногорске нације нијесу за потцјењивање, и то нам налаже да смишљеније и организованије приступимо будућем раду на овом сложеном задатку. По свему судећи, пред нама у том погледу стоје три задатка: 1) Критички процијенити досадашње резултате; 2) Утврдити које области и која релевантна питања нијесу научно истражена; 3) Организовати интердисциплинарна истраживања питања која нас интересују.

Темељито критичко просуђивање досадашњих резултата најхитнији је задатак. Стога је потребно да се много више пажње посвети развијању научне критичке мисли, прихватајући постојане различитих гледишта као природну ствар. Недостаје нам више научних расправа о овом питању, као и повољнија духовна клима. Наивно је претпостављати да ће сучељавање различитих мишљења брзо довести до научног разјашњења проблема, али је сигурно да је то једино исправан пут, јер су научне расправе изазов за истраживачки рад и за стицање нових теоријско-методолошких сазнања.

Искуство је показало, више туђе него наше сопствено, да су заједнички пројекти ефикасан пут за здруживање свих релевантних наука у изучавању друштвених појава. При томе смо мишљења да нема потребе да се иде у истраживање далеке прошлости. За обраду настанка црногорске нације тежишни је историјски период од доласка Турака на Балкан.

Изучавање прошлости, и однос према њој, увијек су били у функцији садашњости и будућности. Стога и обрада тако „осјетљивог“ питања какво је национално мора о томе посебно водити рачуна, тим прије што је знано да нација није вјечита категорија друштвеног развитака. Извјесно је да се историјски токови крећу ка све већем подруштвљавању, путевима зближавања народа на којима ће се савлађивати национални егоизам и трвења. Пред нама је вријеме историјске еманципације људи и свијета на демократским основама, које неће прихватати глорификацију и конзервирање националних вриједности и критеријума. Народи Југославије ће, свакако, пратити тај историјски тренд и јачаће своје јединство на основама изградње самоуправног социјализма и међусобне етничке блискости.

И наука која се бави изучавањем прошлости има своје мјесто и улогу у изградњи таквог заједништва. Она ће тај дио своје улоге и остварити уколико буде прожета духом интернационализма. У научној области којом се она бави такав дух је примијењен кад се цјеловито и објективно обрађују све оне бројне споне и нити које су спајале наше народе у прошлости — који су им помогле да опстану — и кад се не апсолутизирају разлике које су настале између њих током историјског развитака. Све ово у првом реду важи за односе и везе између српског и црногорског народа — два народа чија се прошлост и култура снажно прожимају.

Увјерени смо да ће научна обрада настанка и развоја црногорске нације бити значајан допринос југословенској култури, и да ће таква обрада умањити могућност националистичког манипулисања овим питањем.

НАПОМЕНЕ

¹ Милован Ђилас, *О црногорском националном питању*, издање „Борбе“, Београд 1945, и Саво Брковић, *О постанку и развоју црногорске нације*, Графички завод, Титоград 1974.

² Овдје не улазимо у ваннаучне разлоге којима се Штедимлија руководи приликом стварања ове своје тезе.

³ Др Шпиро Кулишић, *О етногенези Црногораца*, изд. „Побједа“, Титоград 1980.

⁴ „Пракса“, бр. 4, 1981.

⁵ О пресудном утицају самосталне државе на формирање црногорске нације говоре у својим радовима и српски научници Најдан Пашић и Драгослав Јанковић.

⁶ Колико се у том погледу претјеривало види се из слједећег примјера: протагонисти ове тезе ставили су у гријех умноме политичком писцу и теоретичају Светозару Марковићу да ни он у овом питању није, кобајаги, знао да разликује српство од православља.

⁷ Историографија Црне Горе још није обрадила историју сјеверних регија данашње Црне Горе, као ни Боке, већ је сувише окренута старој Црној Гори и дијелу оних брдских племена која су раније ушла у њен састав.

⁸ Онај дио грађанске класе који је заједно са монархијом чинио управљачки слој друштва стајао је на позицијама очувања црногорске државе.